

PEYMÂN
-Diyarbakir'in İlk Hususi Gazetesi-

“Yadê, ji bo te”

Murat ISSI*
Panteion Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Tarih bölümü
Doktora öğrencisi

Özet:

Gerek Türk tarihi gerekse de Kürt tarihi araştırmalarında ismi birçok yerde geçmesine rağmen hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz *Peymân* gazetesi ne yazık ki birçok katalogda görünmesine rağmen bulunamamaktadır. Bu çalışmada 1909 yılında Diyarbakir'in ilk hususi gazetesi olarak çıkan *Peymân*'ın, daha iyi kavranabilmesi için ilk adım olarak bir fihrist denemesi yapmaya çalışacağız. Gazetede yazıların sosyo-politik disiplinler açısından değerlendirilmesini ise daha farklı bir çalışmada yapmaya çalışacağız.

Anahtar sözcükler: Peymân, Diyarbakir Basını, Ziya Gökalp, Kürt Basını, Mirikâtibizâde.

PEYMAN - THE FIRST PRIVATE NEWSPAPER OF DIYARBEKIR

Abstract:

Being very crucial for the studies of both Turkish history and Kurdish history the level of knowledge is still limited regarding the *Peymân* newspaper, which cannot be located despite the fact that it seems available according to many catalogues. In this study, an index of articles published in this first private newspaper of Diyarbakir in 1909 is presented as a first step towards further understanding of this publication. The analysis of the articles published in *Peymân* will be the subject of another study.

Key words: Peymân, Diyarbakir Press, Ziya Gökalp, Kurdish Press, Mirikâtibizâde.

Giriş:

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1860'lı yılların sonlarında Anadolu'nun büyük kentlerinde matbaa kurulmasına dair ferman çıkartılmasının ardından, ilk matbaalardan biri Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden olan Diyarbakir Vilayeti'nde h. 1286 (m.1869-70) yılında kurulmuştur.¹ Bu matbaada 3 Ağustos 1869 tarihinde Diyarbakir

* Bu yazı, Avrupa Birliği (Avrupa Sosyal Fonu-ESF) ve Yunanistan “Eğitim ve Yaşam Boyu Öğrenme Bakanlığı”na finanse edilen Hrakleitos II adlı programla desteklenen bir araştırma kapsamında hazırlanmıştır.

Vilayeti'nin ilk gazetesi olarak, *Diyarbakır Gazetesi* yayın hayatına başlamıştır.² Bir vilayet, dolayısıyla da devlet gazetesi olan *Diyarbakır*, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1909 yılına kadar rakipsiz tek gazete olarak Diyarbakır'da varlığını sürdürmüştür. Gazetenin mürettepleri ve diğer çalışanları Diyarbakır Salnâmesi'nde şöyle belirtilmektedir: Nâzır-ı Matbaa Mektûbî-i Vilayet Hurûf Matbaası, Gazete İdare-i Tahrîriyesi Mektûbî-i Vilayet İdaresinde Türkçe Mürettibler: Sermürettib Halil Efendi, Refiki Mansûr Efendi, diğeri Agop Efendi, Müvezzi' Muhammed Efendi. Ermenice Mürettibler: Sermürettib Artin efendi, Refiki Sihak Efendi, diğeri Tomas Efendi. Matbaa muhasibi Ahmed Efendi. Destgâh memurları: Mûmâ-ileyh Artin Efendi, Merdaneci Serkis Efendi.³

Diyarbakır'ın ilk hususi gazetesi olan *Peymân*'a 1 Haziran 1909'da ruhsat verilmiş⁴ ve gazetenin ilk sayısı yaklaşık dört hafta sonra 29 Haziran 1909'da yayımlanmıştır.⁵ Gazetenin ilk sayısında şu bilgiler bulunmaktadır: “Peymân, Her Pazar ertesi günleri neşr olunur müstakil al efkâr Osmanlı gazetesidir. No:1, 15 Haziran sene 1325 Pazar ertesi/10 Cemâziyelâhir sene 1327 Birinci sene, sahib-i imtiyaz ve müdür-i me'sul: Mirikâtibizâde Şükrü, Muharriri: A. Baki, Kitabçılar kapısında kıra-izade Lütfi Efendi'nin mağazasıdır. Seneliği 25, posta icretiyle beraber 32 guruştur. Nüşhası yirmi paradır. Mahal-i tab'ı: Diyarbakır vilayeti matba'asıdır”

Peymân, II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu özgürlük ortamında şehirdeki ilk hususi gazete olmasından ötürü ilgi görmüş ve *Peymân*'ın yayımlanması yaklaşık bir yıl sonra *Dicle* isimli başka bir hususi gazetenin de çıkarılmasına vesile olmuştur. Aslında *Dicle* isimli bir gazetenin yayın hayatına başlayacağı bilinmekteydi, zira Dahiliye Nezareti

¹ *Diyarbakır Salnâmeleri* h. 1286-1323 (m. 1869-1905), (Haz. Ahmet Zeki İzgöer). *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, İstanbul 1999, c. I, s. 104. Ayrıca aydınlatıcı bir makale için bkz. Talip Atalay, “Yerel Bir Tarihi Kaynak Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi ve Ermeniler”, *AÜİFD* 47 (2006), S. I, s. 143-158.

² Mehmet Mercan'a göre *Diyarbakır Gazetesi*, Anadolu'da çıkan ilk gazetedir: “**Mithat Paşa**'nın desteğinde, ilk resmi vilayet gazetesi olarak Rusçuk'ta 1 Mart 1865 tarihinde yayımlanan **Tuna**'yı saymazsak, Diyarbakır'da 3 Ağustos 1869 günü ilk sayısı yayımlanan **Diyarbakır Gazetesi**'ni Anadolu'da çıkan ilk gazete olarak kabul edebiliriz. Türkiye'de ilk özel gazete ise; Ünlü yazar **Şinasi**'nin desteğiyle, **Agah Efendi** tarafından İstanbul'da, 21 Ekim 1860'da çıkarılan **Tercüman-ı Ahval**'dir.” (vurgular Mercan'ın). Bkz: Mehmet Mercan, *Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını*, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 1, Diyarbakır 1988, s. 21.

³ *Diyarbakır Salnâmeleri*, c. I, s. 104.

⁴ Gazete için verilen ruhsatla ilgili bkz: BOA. DH.MKT. 2827-44. “12 Cemâziyelevvel 1327/1 Haziran 1909, Diyarbakır'da Peymân ismiyle bir gazete çıkarmak isteyen Mirikâtibizâde Şükrü Efendi'ye ruhsat verildiği.”

⁵ Hasan Duman'ın katalog çalışmasında *Peymân*'dan önce yayımlanmaya başlanan *Âmid-i Sevda* ve *Âmid* isimli gazetelerin basım yeri Diyarbakır olarak görünse de basılan matbaa Matbaa-i Amidî olarak verilmektedir. (Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katalağı, 1828-1928*, E.D.H.V., cilt: 1, Ankara 2000, 131) Lakin, bu bilgi yanlıştır. *Âmid-i Sevda*'nın 10 Mart 1325 tarihli 3. sayısının arka kapağında “Matbaa-i Amidî – Dersaadet” logolu ilanda matbaanın adresi “Düyun-u Umumiyye civarında Sultan Mektebi Sokağı'nda 13 numaralı Amid Matbaası” şeklinde verilmekte ve “Diyarbakır'de Ketenciler Çarşısı ittisalinde Tüccar-ı Mutebereden Hazık Efendi” şeklinde bir temsilcilikten bahsedilmektedir. Zaten Duman'ın çalışmasında bu matbaada basılan başka yayınların basım yeri de İstanbul olarak verilmiştir.

tarafından *Peymân*'a 1 Haziran'da, *Dicle*'ye ise iki hafta sonra 14 Haziran'da ruhsat verilmiştir.⁶

Gerek Türk tarihi gerekse de Kürt tarihi araştırmalarında ismi birçok yerde geçmesine rağmen hakkında araştırmacı yazar Şevket Beysanoğlu'nun belirttikleri dışında çok az bilgiye sahip olduğumuz *Peymân*, ne yazık ki birçok katalogda görünmesine rağmen bulunamamaktadır. Bu çalışmada; uzun uğraşlardan sonra⁷ ilk 36 sayısına ulaşabildiğimiz gazetenin, daha iyi kavranabilmesi için ilk adım olarak fihrist denemesi sunmaya çalışacağız.

Gazetede yazılan yazılar genel olarak Diyarbekir ve sorunlarıyla alakalıdır. Gazete, politik olarak Osmanlılık şiarıyla yayın hayatına başlamış, ama daha sonra kendisini Ziya Gökalp olarak tanıyacağımız Mehmed Ziya'nın da etkisiyle zamanla İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) çizgisini esas almıştır. Tıpkı İTC'nin genel politikası gibi gazetede aşama aşama Osmanlılıktan Türkçülüğe geçiş izlenebilir ama gazete ve yazarlarının Türkçü olduklarını iddia etmek güçtür ya da bunu belirtmek için erkendir. Çünkü kaynaklarda 47 denmesine rağmen 36 sayısına ulaşabildiğimiz gazetede Türkçülüğü övmek bir tarafa, bölge insanlarının kavimleri özellikle vurgulanmaktadır. Osmanlılıktan Türkçülüğe (Turancılık değil) geçişteki bocalama elbette ki gözlenmektedir. 1909'da Osmanlılığın resmi tescili manasına gelebilecek olan Meclis-i Mebusan'da yer alıp, ayrı dinlere ve etnisitelere mensup Diyarbekirliyle *Peymân*'da aynı beyannameye imza attıktan sonra 1915'te Ermenileri Soruşturma Kurulu'nda yer alıp⁸ onların katledilmelerine şahsen dahil olan Pirinççizade Feyzi'nin⁹ her iki

⁶ *Peymân*'ın 28 Haziran 1909 tarihli sayısında "İki Söz" başlıklı yazıda *Peymân*'dan sonra *Dicle*'nin çıkacağı belirtilmiş, ikinci sayısında yani bir hafta sonra reklamı verilmiştir. *Dicle* gazetesi'nin ilk sayısı 13 Mart 1911'de neşredilmiştir. (Bkz: *Dicle*, 12 Rebiyülevvel 1329/28 Şubat 1326 Pazartesi, sahib-i imtiyaz ve müdür-i mesul: Attarzade Hakkı) Attarzade Hakkı Efendi'ye *Dicle*'nin neşri konusunda verilen ruhsat için bkz: DH.MKT. 2843-29 (14.06.1909): "*Attarzade Hakkı Efendi'ye Diyarbekir'de Dicle adıyla bir gazete neşri için ruhsat verildiği ve gerekli muamelelerin yapıldığı (...)*" ve açacağı matbaa konusunda Attarzade'ye verilen ruhsatname için bkz: DH.MKT. 2872-84 (11.07.1909): "*Diyarbekir'de Attarzade Hakkı Efendi'ye matbaa kurması için ruhsatname verildiği (...)*".

⁷ Yaklaşık iki yıl boyunca *Peymân*'ın izini sürerken bilgileriyle beni yönlendiren, Diyarbekir'imizin yetiştirdiği çok muhterem Abdulsettar Hayati Avşar Beyefendi'ye ve ileri yaşına rağmen bıkmadan usanmadan belirttiğim her adreste gazeteyi araştıran ve en nihayetinde bana yollayan, kadrini iki cihanda da ödeyemeyeceğim annem Kadriye İssi'ya şükran borçluyum.

⁸ Malmîsanij'in konu hakkındaki oldukça önemli saptamasını olduğu gibi aktarıyorum: "Başta Pirinççizadeler olmak üzere, şehirde İTC yönetici ve mensuplarının bu tehcir ve katliamda önemli rol oynadığı biliniyor. 1915'te, Diyarbekir Valisi Çerkez Dr. Mehmet Reşit (Şahingiray), "Mektupçu Bedi, Jandarma Komutanı Rüştü, eşraftan Yasinzâde Şevki, Pirinççizade Feyzi, Müftüzade Şeref (Uluğ) beylerden" bir soruşturma kurulu oluşturulur. Ayrıca bir "milis alayı" kurar. Bu alayın başına albay rütbesi ile Cemilpaşazade Mustafa (Mustafa Nüzhet) geçirilir. Söz konusu alayın milis binbaşısı Yasinzade Şevki (Ekinci); yüzbaşları Zazazade Hacı Süleyman, Cercisağazade Abdülkerim, Direkçizade Tahir, Pirinççizade Sıtkı (Tarancı)'dır. Adı geçen milisler ve onların yardımıyla örgütlendirilen diğer bazı Kürtler, Vali Reşid Bey'in beraberinde getirdiği Çerkez muhafızlar ile birlikte 1915 Nisanıyla Kasım arasında Ermenileri toplayıp Musul'a doğru tehcir ederler. Yolda bunların büyük bir bölümü katledilir. Keza tehcir sırasında Ermenilerin para ve mücevher gibi değerli eşyaları gaspedilir, ev, tarla vb. taşınmaz mallarına el konur ya da çok ucuz fiyatlarla satın alınır." Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusçuluğu*, Vate, İstanbul 2010, s. 46-47.

konjonktürdeki düşünce ve inanç dünyalarının aynı olmadığı kanaatindeyim. Böylesine önemli bir fikri dalgalanmayı açıklamak için, Osmanlı'nın ve genel olarak da bölgenin değişimlerinin gözönüne alınması gerekmektedir. Fikri dalgalanmanın önemli nedenlerinden bir tanesi yanbaşılarında sürekli takiplere, tutuklamalara maruz kalan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC)'nin (ya da Kürd Cemiyeti) varlığıdır. 25 Ocak 1909 tarihli bir arşiv belgesinde belirtildiği üzere;¹⁰ “Kürdler’de kavmiyet fikrini uyandırmak maksadıyla merkezi Dersaadet’te teşekkül etmiş olan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti’nin (...)” çalışmaları ortadaydı ve bölgede birilerinin “Meşrutiyet idaresini, ahalinin ittihad ve ittifakını” meşrutiyet taraftarı olarak onlara hatırlatması gerekiyordu. Bu uzlaşmaz gibi görünen politik çelişkiler biraz da dönemin aydınlarının kendi aralarındaki kişisel ve ailesel rekabetlerden kaynaklanmaktaydı. Örneğin, Mehmed Ziya Efendi’nin siyaset sahnesine Ziya Gökalp olarak çıkmasına neden olan en önemli sosyo-psikolojik etkenler arasında Abdullah Cevdet ile olan çelişkileri¹¹ ve ailesinin (Pirinççizadeler ve Mirikâtibizâdeler) özellikle Milli Aşireti Reisi İbrahim ve giderek Kürt ulusçuluğuna kayan diğer ailelerle olan rekabeti bulunmaktaydı.¹²

Peymân gazetesi görebildiğimiz kadarıyla muntazam olarak her hafta, Pazartesi günleri yayımlanmıştır. 36 hafta boyunca sadece üç konuda değişiklik yapılmıştır. Bunlar satış yerlerinin ve sermuaharrirlerin değişmesidir. İlk satış yeri *Kitabçılar kapısında Kıra-i zade Lütfi Efendi’nin mağazası*, ikincisi ise aynı yerde *İslam Bey’in mağazasıdır*. İlk sermuaharrir A. Baki ve ikincisi ise A. C.’dir. Ayrıca, II. Meşrutiyet’in birinci yıldönümü kutlamaları haftasına denk geldiği için 5. sayısı 8 sayfa çıkmış, diğer tüm sayılar 4 sayfa olarak yayımlanmıştır.

Elimizde başka bir veri olmamasına rağmen ikinci sermuaharririn Mirikâtibizâde A(hmed) C(emil) (Asena) olduğunu söyleyebiliriz. Milli Aşireti’ne mensup¹³ Mülkiye kaymakamlarından¹⁴ Mirikâtibizâdelerden Hacı İsmail Neşet Efendi’nin oğlu olan Ahmed Cemil, 29/Z/1289 (30.11.1872) tarihinde Diyarbakir’de doğmuştur.¹⁵ Asena evvela Diyarbakir Askeri Rüştüyesi’ni,¹⁶ ardından İstanbul’daki Aşiret Mektebi’ni ve sonra da bu mektepten mezun olanların alındığı Mekteb-i Mülkiye’nin Sınıf-ı

⁹ Pirinççizade Feyzi Arif Efendi’nin Mebusluğu için bkz: *DH.MKT. 2813-1 (24 Rebûlâhir 1327 - 15.5.1909)*, Ermeni tehcirinde orduya yardımları için iki defa aldığı Mecidi nişanları için bkz: *İ.DUİT. 62-18 (02 Rabûlevvel 1335 - 27.12.1916)* ve *DH.KMS. 43-10 (17 Rabûlevvel 1335 - 11.01.1917)*, katliam sonrasında Ermeni mallarından elde ettikleri gelirlerle açtığı *Türk Tütünleri Osmanlı Anonim Şirketi* için bkz: *MV.249-27 (21 Rebûlâhir 1336 - 09.02.1918)*. Savaş sonrası bir İngiliz amiralin Ermeni katliamında yer almasından ötürü Pirinççizade Feyzi’nin tevkif edilme istemi için bkz: *MV.214-26 (19 Rebûlâhir 1337 - 22.01.1919)*. Bunların ardından Diyarbakir Mebusu Pirinççizade Feyzi Arif Efendi tutuklanıp Ziya Gökalp ile birlikte Malta’ya sürülür. Bkz: Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında*, s. 48.

¹⁰ BOA. DH.MKT 2718-36 (02 Muharrem 1327 - 25.01.1909).

¹¹ Rohat Alakom’un bu konuyu ele alışını gerçekten de takdire şayandır. Bkz. Rohat, *Ziya Gökalp’in Büyük Çilesi Kürtler*, Fırat Yayınları, İstanbul 1992.

¹² Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında*, s. 33-37.

¹³ Eugene L.Rogan, “Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 1 (Feb., 1996), s. 90. Mirikâtibizâdelerin Milli Aşiretine mensup olduklarını ne yazık ki başka bir kaynaktan daha doğrulayamadık.

¹⁴ Alişan Akpınar, *Aşiret Mektep Devlet*, Aram yayıncılık, İstanbul 2001, s. 150

¹⁵ BOA DH.SAİDd..180-287 (29 Zilhicce 1289) ve DH.SAİDd..80-395 (29 Zilhicce 1289)

¹⁶ Alişan Akpınar, *Aşiret Mektep Devlet*, s. 150

Mahsus'unu¹⁷ bitirmiştir.¹⁸ 1898 yılında Diyarbakir Maiyyet Memurluğunda staj yapıp¹⁹ ertesi yıl kaymakamlık görevine başlamıştır. 1920 yılına kadar içerisinde Siverek,²⁰ Avine,²¹ Midyat,²² Cizre'nin de bulunduğu 11 bölgede kaymakamlık yapmıştır. Görev yeri olarak Eruh'a tayin edilmesine rağmen hastalığı nedeniyle kendisine bir ay izin verilmiş²³ ancak Eruh'a hiç gitmeden üç ay sonra Nusaybin'e tayini çıkmıştır.²⁴ Ayrıca İrva, Derik, Mutki,²⁵ Beşiri, Serêkanîyê kaymakamlıkları ve Diyarbakir Belediye Başkanlığı görevlerinde de bulunmuştur.²⁶ Bilindiği üzere Ahmed Cemil, İTC'nin Diyarbakir şubesinin ilk yönetim kurulu üyelerinden birisi idi.²⁷ Aynı dönemlerde KTTG'nin gazetesi olan Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi'nde (KTTG) sermuharrir olarak bulunuyordu. Dönemin önemli Kürt aydınlarından biri olan Ahmed Cemil'in, ailesinin birebir ilişkide bulunduğu *Peymân* kadrosu içinde bulunması kanımca şaşırtıcı değildir. En nihayetinde, bu dönem, Kürt kimliğinin Osmanlılıktan ayrı biçimde tahayyül edilmediği, ılımlı reformist bir dönemdir. Bu dönemde, görüldüğü gibi, hem merkezi hem de mahalli düzlemlerde bugünden bakıldığında yanyana gelmesi zor görünen cemiyetlerin birbirleriyle işbirlikleri mevcuttur.²⁸ Tıpkı (Mehmed) Ziya Efendi hakkında KTTG'ne kuzeni Pirinççizade Feyzi'nin yolladığı mektupta anlatıldığı gibi.²⁹ Arkadaş ve yakın akraba olan Ahmed Cemil ve Ziya Gökalp'ın arasındaki ilişkiye Kürdoloji alanında ilk dikkat çeken Rohat Alakom'dur.³⁰ Oldukça üretken bir aydın olan Ahmed Cemil'in farklı gazetelerde basılmış olan ve tespit edebildiğimiz makaleleri şunlardır:

Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi³¹ (no. 1: "Osmanlı Amerikası ve Saâdet-i Müstakbele-i Aşâyir", no. 2: "Milletin İlk Şehrayîn-i Arûs-ı Hâkimiyeti", no. 8: "Ada

¹⁷ Alişan Akpınar, *Aşiret Mektep Devlet*, s. 39

¹⁸ Eugene L.Rogan, s. 99 (Ahmed Cemil'in ismi makale boyunca doğru verilmesine karşın bu sayfada Mehmed Cemil olarak yazılmıştır.)

¹⁹ Alişan Akpınar, *Aşiret Mektep Devlet*, s. 150

²⁰ Diyarbakir Salnâmeleri, cilt V, s.82 ve cilt IV, s. 359

²¹ Diyarbakir Salnâmeleri, cilt V, s.100

²² Diyarbakir Salnâmeleri, cilt V, s.162, 178, 273

²³ BOA DH.MKT 2834-20 (18 Cemâziyelevvel 1327 – 07.06.1909)

²⁴ BOA DH. MKT. (05 Rabîulevvel 1327 – 27.03.1909)

²⁵ BOA. İ.DH.1492-1330/R-35 (23 Rebûlahir 1330 – 12.04.1912)

²⁶ Eugene L.Rogan, s. 99. Malmîsanij & Mahmûd Lewendî, *Li Kurdistana Bakur û li Tirkîyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992)*, Özge, Ankara 1992, s. 41.

²⁷ Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, cilt II, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, İstanbul 1960, s. 194-195

²⁸ Janet Klein, "Kurdish nationalists and non-nationalist Kurdistans: rethinking minority nationalism and the dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909", *Nations and Nationalism*, 2007, cilt: 13, sayı: 1, s. 144-145.

²⁹ Ziya Efendi'nin (Gökalp) Kürtçe atasözleri ve dilbilgisine dair bir kitap ve buna ek olarak bir Kürtçe lügat hazırladığını ve bunun yakında yayımlanacağını haber veren bu mektup ve mektubun hikayesi için bkz: Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında*, s. 31-37.

³⁰ Rohat, *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi*, s. 38-39.

³¹ *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*'ndeki makaleler için bkz: *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi* (1908-1909), Haz: M. Emîn Bozarslan, Weşanxana Deng, Uppsala 1998.

Misafirleri”). **Dicle**³² **Gazetesi**: *Dicle*, “Acı hakikatler”, no. 27, s. 1-2. / *Dicle*, “Bir hakikat”, no. 48. / Diyarbakirli Ahmed Cemil, “Konferans, 10 Temmuz 1328: Hezar keram, Sevgili Vatandaşlar”, *Dicle*, 19 Temmuz 1328 (1 Ağustos 1912), no. 64, s. 2-3. / *Dicle*, “Çan borusu”, no. 72. / *Dicle*, “... (okunamadı) çare-i vatan ve emlakı”, no. 89. / Ahmed Cemil Mirikâtibizâde, “Aşiretlerin derece-i imkanı veya istihal-i tevtini – Hükümetin bu babdaki tevhim-i idaresi”, *Diyarbakir’de Dicle*, 13 Mayıs 1329 (26 Mayıs 1913), no. 90, s. 3. / Ahmed Cemil Mirikâtibizâde, “Herim ruh millette enin fetur ve Bir levha-i hunin ferda”, *Diyarbakir’de Dicle*, 20 Mayıs 1329 (2 Haziran 1913), no. 91, s. 1-2. / *Diyarbakir’de Dicle*, (Okunamadı), no. 92. / Ahmed Cemil Mirikâtibizâde, “Osmanlılığın bir şahane-i ulviyeti ve Keldani Mektebinin tevez-i mükâfatı”, *Diyarbakir’de Dicle*, 15 Temmuz 1329 (28 Temmuz 1913), no. 98, s. 3-4. / *Diyarbakir’de Dicle*, (Okunamadı), no. 103. / Ahmed Cemil Mirikâtibizâde, (okunamadı), *Diyarbakir’de Dicle*, 15 Temmuz 1329 (2 Ağustos 1913), no. 105, s. 1. / *Diyarbakir’de Dicle*, (Okunamadı), no. 106. **Servet-i Fünun Gazetesi** (no. 401: “*Arslan Pençesi* ”, no. 424: “*Makale-i Askeriye: Zabitin Vazifesi Mühimdir*”). **Şark ve Kürdistan Gazetesi**³³ (no. 2: “Şark ve Kürdistan Heyet-i Muhterem Tesisinesine”). Ayrıca Beysanoğlu’nun belirttiğine göre Ahmet Cemil, *Diyarbakir Tarihi Notları, Kürd Bedirhaniler, Arkadaşım Ziya Gökalp, Aşiretler* adlı kitapların da yazarıdır. Bu kitaplardan *Aşiretler*, eğer Ziya Gökalp’in *Peymân*’da yayımlanmış aşiretlere ilişkin yazılarından önce yazılmış ise, Gökalp’in fikirleri ve araştırmalarının orijinalliği açısından bu yazıların söz konusu kitapla karşılaştırılması gerekir.

Varsayımları tarihsel olguların önüne koyan birçok yayında, *Peymân*’ın Türkçe ve Kürtçe (ve hatta Ermenice ve Süryanice) yayımlandığı belirtilse de 12. sayıda çıkan Kürtçe nutuk dışında taradığımız 36 sayıda *Peymân*’da Kürtçe yazılara rastlamadık. Ancak Mehmed Ziya’nın Kürtler konusunda yazdığı yazılar, Diyarbakir mebusu Pirinççizade Fevzi Bey’in değişik seçim bölgelerinde Kürtçe konferanslar verdiğine dair haberler başta olmak üzere Kürtler üzerine *Peymân*’da çokça yazı bulunmaktadır. *Peymân* böylelikle Kürdistan coğrafyasında yayımlanan gazeteler arasında bir ilki gerçekleştirip, sayfalarında Kürtçe’ye yer vermiştir.³⁴ Kürt ulusçuluğunun geliştiği yıllarda bu akıma mesafeli davransa da; sahibinin, sermuharririnin, imtiyaz sahibinin Kürt olduğu, basım yerinin Kürtlerin yaşadığı coğrafya olması itibarıyla *Peymân*’ı, Kürt basını içerisinde değerlendirmek mümkündür. Buna karşın gazetenin Kürtçü bir yayın olarak değerlendirilemeyeceği açık bir gerçektir. Buna ilişkin örneklerden biri dönemin siyasi duyarlılıkları ile uyumlu olarak Girit konusunda *Peymân*’da gösterilen hassasiyettir.

³² *Dicle* ve *Diyarbakir’de Dicle* gazetelerinin elimize ulaşan pdf halleri ne yazık ki okunamayacak halde silik veya bulanık durumdadır. Ahmed Cemil’in makalelerini güçlükle seçebildik. Bir kısım makale başlıkları ve bazen de yayınlandığı tarih okunamadı. Bu tür durumlarda parantez içinde okunamadı diye not düşüldü. *Dicle* ve *Diyarbakir’de Dicle* gazetelerinin bulunabilecek daha iyi durumdaki nüshalarında Ahmed Cemil’in başka makaleleri olabilir. Araştırılması gerekmektedir.

³³ Murat Issı, “Bir Osmanlı-Kürd Aydını – Malatyalı Bedri ”, *Toplumsal Tarih*, no. 212, Ağustos 2011, s. 30-37.

³⁴ Bölgenin tek gazetesi olarak uzun süre yayın hayatını sürdüren devlet destekli *Diyarbakir* gazetesi yaklaşık 150 sayı Türkçe ve Ermenice olmak üzere iki dilde yayın yapmıştır.

Girit meselesi, gazetede Osmanlılık ekseninde ve merkezi politikalar paralelinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, *Peymân*'ın sayfalarında ülkenin pek çok bölgesinde olduğu gibi Diyarbakır'da de Girit için büyük bir miting gerçekleştirildiğini bildiren yazılar vardır.³⁵ İstanbul, İzmir gibi Osmanlı'nın büyük şehirlerinde konuya ilişkin mitingler bilinirken, eski Kürdistan Eyaleti'nin en önemli şehirlerinden biri olan Diyarbakır'da de böyle bir miting yapıldığı bu güne kadar bilinmiyordu.

Gazetede ağırlık verilen ikinci bir konu: Osmanlı donanmasıdır. Yine merkezi politikalarla bu konu özelinde de bir paralellik gözlenmektedir. Gazetenin hemen her sayısında donanma üzerine bir yazı, bir cümle bulmak mümkündür. İTC'nin kurulması ve yaygın biçimde teşkilatlanmasında geniş rol aldığı Donanma-yi Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin (1913 yılından sonra Osmanlı Donanma Cemiyeti) etkinliği ve bu konuda yapılan genel propagandanın yaygınlığı düşünüldüğünde bahsettiğimiz paralellik daha net anlaşılacaktır.³⁶

Üzerinde durulan bir diğer önemli konu ise; Mehmed Ziya'nın Kürtler konusundaki fikirlerine paralel olarak Kürdistan'daki toplumsal yapıya ilişkin yazılan yazılardır. "Aşiretler", "Aşiretlerin iskanı", "Zeamet", "Ziraat", "Aşar", "Arazi Münazaaları", "Firari Maznunlar-Gıyabi Mahkumlar" gibi konular hep bu çerçevede yazılmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse; Ziya Gökalp'in 13-14 yıl sonra yazacağı *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler* kitabının ilk çekirdekleri bu yazılardır.³⁷

Gazetede yazar çeşitliliğinden bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Yazıların çoğu imzasız yayımlanmıştır. İlk 11 sayıda Mehmed Ziya'nın farklı mahlaslarla yazıları mevcutsa da 12. sayıdan itibaren bu çeşitlilik azalmıştır. En fazla yazısı bulunan bir başka kişi ise yazılarını A. A. olarak imzalayan "Diyarbakır Mukavvelat-ı Muharriri" Amir Adil'dir. Amir Adil'in *Diyarbakır* dışında *Şark ve Kürdistan Gazetesi*'nin ikinci sayısında "Kürdistan mecraları - Temenni-i Islahat" başlıklı bir yazısı bulunmaktadır.³⁸ İmzası bulunmasa da (nutuk veya konferans diye tabir edilen) konuşmalarının verildiği kişiler mevcuttur. Bunlar daha çok üç kişiye aittir: Mehmed Ziya'nın dayısının oğlu Meclis-i Mebusan Diyarbakır meb'usu Pırınçzade Feyzi, Diyarbakır Mekteb-i Rüştîye-i Askeriyyesi Dahiliye Zabiti ve Diyarbakır İttihad ve Terakki Cemiyeti kurucularından³⁹ Yüzbaşı Mazhar, *Peymân* Gazetesi Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mesul: Miri Katibzade Şükrü.

Peymân'da rastladığımız imzalar ise şunlardır:

Mehmed Ziya'nın kullandığı birden fazla mahlasla yazdığı yazılar:

Hüseyin Vedad, no. 1, 2, 3

Mehmed Mehdi, no. 1, 2

³⁵ "Girit Mitingi", *Peymân*, no. 3, s. 2-3. "Haziran'ın yirmi birine müsadif-denk gelen - Cum'a ertesi günü Diyarbakır'da hükümet konağı meydanında gayet âzim bir miting teşekkül olundu (...)"

³⁶ Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2008, Cilt: 27, Sayı: 43, s. 77-93.

³⁷ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler*, Ankara 1975. Rohat, *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi*, s. 86-89.

³⁸ Murat Issı, "Bir Osmanlı-Kürd Aydını -Malatyalı Bedri", s. 30-37.

³⁹ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 191.

- Tevfik Sedad, no. 1, 2, 3
Mehmed Na'îl, no. 2
Diyarbakır valisi Galib, no. 2
H. Tahir, no. 4
Hacı Abdullah, no. 4
A. Baki, no. 5, 13, 25
S. Z., no. 12, 18
Mısır Mahkeme-i şeri'asından M(ehmed) F(aik)., no. 12, 13, 19, 27
C: Haki, no. 14
Silvan Kaymakam vekili A(hmed) R(asim), no. 17, 22, 24, 27, 28
Müftizade A.Şerif (Uluğ), no. 18
A. A., no. 1,19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 33
Hanîli Şebîzade Mehmed Celaleddin, no. 21
Veznedar Senahi, no. 33
Ma'den Rüşdiye mu'alim-i evveli Abdülcabar Hilmi, no. 35
S. N. A., no. 36
Selanik Asker-i Kulübü Heyet-i İdaresi, no. 5
İttihad ve Terakki Cemiyeti Vilayet Heyeti Merkeziyesi, no. 14
Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umûmiyesi, no. 7
İktibas yapılan gazeteler:
Kâinat, no. 33
Aks-i Sada, no. 13, 19
Darüşafaka, no. 36
Beyan ûl hak, no. 36
Tanin, no. 13

Peymân'da imzalı / imzasız çıkan tüm yazıların fihristi⁴⁰

PEYMÂN sayı	Tarih	Yazar	Makale	Sayfa no.
1	15 Haziran 1325R / 10 Cemâziyelâhir1327H / 29 Haziran 1909	İmzasız	İki söz ⁴¹	1
		Hüseyin	<i>Diyarbakır nasıl bir</i>	1

⁴⁰ İlk 36 sayıdan göremediklerimizi EKSİK notuyla belirttik. Elimizdeki gazeteler orjinallerinin fotokopileri olduğundan bir kısım yerler silik veya okunamaz haldedir. Bu tür yerleri parantez içinde okunamadı diye belirttik.

⁴¹ “ İki Söz: (Peymân) Diyarbakır'de ilk hususi gazete olmak üzere mevki-i intişara çıkıyor. Karîben (Dicle) namındaki refikimizde (Peymân)ı takib edecektir. Peymân'ın gaye-i hayali Hükümet-i Şarkîyye ile ma'rifet-i Garbiye'nin te'lif ve tevhidinden tevellüd edecek milli ve samimi bir medeniyet-i A'liye-i Osmaniyesi'dir. Peymân'ın vazife-i ictimaiyesi bu medeniyet-i fazileyi istikbaliyyenin hakiki temellerini taharri ve irâeden ibarettir. Ve min Allah el Tevfik”

		Vedad ⁴²	<i>vali ister?</i> ⁴³	
		(imza: Mehmed Mehdi) ⁴⁴ ,	<i>Siyasiyat: İlm-i İçtima-i</i> ⁴⁵	2
		Tevfik Sedad ⁴⁶	Şiir: Girid	2
		A. A.	Muhaberad: Ma'den'den mektub ⁴⁷	2-3
		imzasız	Suret-i Nutuk	3-4
		imzasız	Değişik mahalli ilanlar ⁴⁸	4
2	22 Haziran 1325R / 17 Cemâziyelâhir 1327H / 6 Temmuz 1909	Hüseyin Vedad	Aşiretlerin Nizamnâme-i Mahsusla Takyidi ⁴⁹	1-2
		Mehmet Mehdi	Siyasiyat: "Türklük ve Osmanlılık" ⁵⁰	2-3
		Mehmed Na'il ⁵¹	Ahlak: Hürriyetin menbalarına doğru ⁵²	3
		Tevfik Sedad	Şiir: İran	3
		Diyarbakir valisi Galib	Samsundan telgraf:	4
		Peymân	Başlıksız bir yazı (Diyarbakir valisi Galib bey'in yazısına cevaben yazılmış)	4
		Görünmüyor,	Alçak Niyazi'ye ⁵³	4

⁴² Şevket Beysanoğlu ve Mehmet Mercan, *Hüseyin Vedad*'ın, Ziya Gökalp'in kullandığı takma isimlerden biri olduğunu belirtirler. Bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I* (hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 46-47. Mehmet Mercan'ın belirttiğine göre; Hüseyin Vedad ismi, Ziya Gökalp'in dedesinin ve oğullarından birinin isimlerinin birleşimidir. Bkz: Mehmet Mercan, *Anadolu'da Gazetecilik*, s. 36

⁴³ Yazının transkripsiyonu için bkz.: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 46-47

⁴⁴ *Mehmed Mehdi*, Ziya Gökalp'in kullandığı takma isimlerden biri. Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 48-49. Ayrıca Fetullah Kaya, *Kürt Basını*, Hivda, İstanbul 2010, s. 89

⁴⁵ Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 48-49

⁴⁶ Ziya Gökalp'in takma isimlerinden biri. Bkz: Fetullah Kaya, s. 89

⁴⁷ "Muhaberad: Ma'den'den mektub: Muhterem Vatandaşlar, Diyarbakir'de "Peymân" namında bir gazetenin intişar edeceğini istibşar. Eyledim. Bize her türlü terakkide rehber olacak Diyarbakir'dir. Cenab-ı Hak muvaffakiyet ihsan buyursun. Kabul buyurulursa arasına Ma'den'e aid bazı şeyler yazacağım (...)." A. A., "Ma'den'den Mektub", *Peymân*, no. 1., 15 Haziran sene 1325 s. 2-3

⁴⁸ "Diyarbakir valisi Hakkı Galib Paşa hakkında", "Vali-i sabık Süleyman Paşa", "Aşar varadati", "Taziyet", "Bir karar-ı âdilane", Gazetenin sonunda M. Şükri imzası bulunmaktadır.

⁴⁹ Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 50-53

⁵⁰ Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 54-57

⁵¹ *Mehmed Na'il*, Ziya Gökalp'in kullandığı mahlaslarından biri. Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 58-59

⁵² Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 58-59

		silik		
			Dicle Gazete ve Matbu'ası ⁵⁴	4
			Karar	4
3	29 Haziran 1325R / 24 Cemâziyelâhir 1327H / 13 Temmuz 1909	Hüseyin Vedad	Aşar İhalesi ⁵⁵	1
		İmzasız	Yeni Osmanlılar ⁵⁶	1-2
			Girid Mitingi	2-3
			İstanbul'dan: Hususi telgraflarımız	3-4
		Tevfik Sedad	Şiir: Osmanlı Donanması	4
		imzasız	Değişik mahalli ilanlar ⁵⁷	4
4	6 Temmuz 1325R / 2	imzasız	Ziraat ve Zeâmet ⁵⁸	1-2

⁵³ “Ey Diyarbekir’in yüz karası! Eski ünvanlarını ta’dad etmeye lüzum yoktu(r). Palu, Çermik, Siverek kaimakamlık vükatlarından başlayacağım. Yaptırdığın konak ve köşkün metnine izafetle o zamanlar sana mürtekb Niyazi demeye başladı(k). (...)” diye devam eden kısa yazı Hürriyet ve İtilaf Fırkası Diyarbekir Şubesi Başkanı Hacı Niyazi (Çıkıntaş)’a hitaben yazılmıştır. Yazı çok ağır ithamlar içermektedir. Mehmed Ziya Efendi (Ziya Gökalp)’nin dayısı olan Pirinçizade Arif bey gibi Hacı Niyazi’de Diyarbekir belediye başkanlığı yapmış birisidir. (Bkz. *Diyarbekir Salnâmeleri*, cilt V, s. 244) İkisi arasındaki kişisel iktidar mücadelesi gerek II.Abdulhamid döneminde gerekse de II.Meşrutiyet’ten sonrada devam etmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Malmısanij, *Yirminci Yüzyılın Başında*, s. 34-37. Ayrıca Hacı Niyazi’nin Siverek kaymakamlığıyla ilgili bkz: Diyarbekir Salnâmeleri, cilt V, s. 81. Ayrıca Hacı Niyazi’nin II.Meşrutiyet öncesi durumu incelendiğinde kendisine karşı olan bu öfke daha iyi anlaşılabilir diye düşünüyorum. Bkz.: *Diyarbekir’de Milli aşireti ve Şammar aşireti arasına fesat soktuğuna dair* (DH.TMIK.M..140-56. 23 Zilhicce 1320 – 22 Mart 1903), *Ermenilerle birlikte Devlet aleyhinde çalıştığına ilişkin* (Y.PRK.BŞK.77-65. 7 Receb 1325 – 05 Eylül 1907), *Devlet aleyhindeki bu faaliyetlerinden ötürü Diyarbekirli Niyazi’nin nezarete alınması* (Y.MTV.303-189. 27 Şevval 1325 – 03 Aralık 1907), Osmanlı Devleti aleyhinde *Diyarbekir’de bir fesat cemiyeti kurduğu* (Y.MTV.304-11. 02 Zilkâde 1325 - 08 Aralık 1907).

⁵⁴ İlanın birçok yeri siliktir. Görülemeyen yerler okunamadı diye belirtilmiştir. “Dicle Gazete ve Matbu’ası: Attarzade Hakkı Efendi kardeşimiz, “Dicle” namında Türkçe ve Kürdçe gazete neşrine ve el ... (okunamadı) mukadimdir...(okunamadı) ve ...(okunamadı) tab olmak üzere birde matba’a tesisine teşebbüs etmiştir. Bu hafta Dicle gazetesine aid ruhsatname Dahiliye Nezareti’nden varud olmuş. Dicle Gazetesi için verilecek ruhsatnamede Dersaadet’te tab olub bilahere gönderileceği makam vilayete aşı’r edilmiştir. Matba’anın ...(okunamadı) intişar başlayacak olan muhterem refikemizi şimdiden tebrik eyleriz “ Attarzade Hakkı Efendi’nin adına daha sonradan kurulun Musavenat-ı Milliye Cemiyeti Komisyonu ve İ’ane-i Ceride Komisyonu kurucuları arasında da rastlamaktayız. Bu konuda bkz. *Peymân*, no. 25, s. 3-4

⁵⁵ Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 60-61

⁵⁶ Bu yazı Ş.Beysanoğlu’na göre Ziya Gökalp’e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 62-65

⁵⁷ “Ağa kimdir?”, “Erkan-ı Harb-i Binbaşısı Şevki bey”, “Posta idarehanesinde tahirat”

⁵⁸ Bu yazı Ş.Beysanoğlu’na göre Ziya Gökalp’e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 66-68

	Receb 1327H / 20 Temmuz 1909			
		imzasız	Ayd-ı Milli ⁵⁹	2
			Vali-i la (...) ⁶⁰ muvasalatı	2-3
		H(anifi?) Tahir	Şiir: İnkılab	3
		Hacı Abdullah	Telgraf ve Posta baş müdüriyetinden teblig olunmuştur.	
			İstanbul'dan: Hususi telgraflarımız ⁶¹	3
		imzasız	Küçük hikaye-İbiş dayı ⁶²	3-4
5	13 Temmuz 1325R / 9 Receb 1327H / 27 Temmuz 1909	Imzasız	Telgraf	1
		imzasız	Ferman-ı Ali kıra'atı	1
		imzasız	Nutuk Vilayetpenahı. Hezar keram sevgili ve muhterem Ahali !	1-3
		Imzasız	Yüzbaşı Mazhar efendi tarafından okunun nutuk	3
		imzasız	Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Diyarbakir Heyet-i Merkezinden	3
		Selanik Asker-i Kulübü Heyet-i İdaresi	Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Diyarbakir Heyet-i Merkezine	3
		imzasız	Ayd-ı Milli	4
			Faziletli Hovace ⁶³ Mahmud Efendi tarafından okunan	4

⁵⁹ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 69-71

⁶⁰ Metnin orijinalinde "Vali-i hakkımızın" ifadesi geçmektedir. "Vali-i Hükümetin" olması gerekirken bunun matbaa hatası sonucu böyle yazıldığını düşünmekteyiz.

⁶¹ Bir kısım Mahkumiyet ve Girid konulu telgraflar.

⁶² Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 72-75

⁶³ Hoca sözcüğü, Farsça'da efendi anlamına gelen ho^{va}ce sözcüğünün Türkçeleşmiş ve anlamı farklılaşmış halidir.

			dua.	
		İmzasız	Yüzbaşı Mazhar efendi tarafından okunun nutuk	5
		İmzasız	Kadınların muvaid Cemiyetinde Mektebi musadlarından Hafız Hamdi Efendi merhubun kerime-i ...(okunamadı) vesimesi Fevziye Hanım tarafından irad olunan nutuk.	5-6
		İmzasız	Millet Kır'a'athanesi'nin resmi küşadı	6
		İmzasız	Yüzbaşı Mazhar efendi tarafından okunun nutuk	7-8
			İstanbul'dan: Hususi telgraflarımız	8
		A. Baki	Şiir: Rum Şehrim	8
6	20 Temmuz 1325R / 16 Receb 1327H / 3 Ağustos 1909	imzasız	Eskiler ve Yeniler ⁶⁴	1
		imzasız	Medreseler ⁶⁵	2-3
		imzasız	Girid	3
		imzalar ⁶⁶	Beyanname	3
		imzasız	Te'essüf ⁶⁷	3
		imzasız	Tevezzu Mükafât	3-4
		imzasız	Mini mini vatan yavruları (mabed-i var)	4
		imzasız	Değişik mahalli	4

⁶⁴ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 76-78

⁶⁵ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 79-82

⁶⁶ Girid adasında gerçekleşen olaylara dair kamuoyuna yapılan ortak beyanname. "Belediye namına: Mehmed Arif, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti namına: Yusuf, Mesaiperver Fırkası namına: Vali, Taşnaksutun namına: Kiriakos, Keldani Tekamil Cemiyeti namına: Sa'id."

⁶⁷ "Teessüf: Keldani Tekamül Cemiyeti Klübü'nde Türkçe konferanslar verileceğine dair dünkü gün Keldani Kilisesi duvarına telif olunan ilan varakası koparılıp atılmıştır. Menfi'i Hürriyet olan bu hareketin sebebini anlayamadık."

			yazılar ⁶⁸	
7	17 Temmuz 1325R / 23 Receb 1327H / 10 Ağustos 1327	Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umûmiyesi	İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin A'yd-ı Milli münasebetiyle Osmanlılara Beyannamesi.	1-2
		imzasız ⁶⁹	Tekkiyeler	2-3
			Şehbal Piyesi	3
			Mini mini vatan yavruları (mabed-I var)	3-4
			İstanbul'dan hususi telgraflarımız	4
8	3 Ağustos 1325R /30 Receb 1327H / 17 Ağustos 1327	Imzasız	Arazi Münâzaaları	1
		imzasız ⁷⁰	Bir Devlet Nasıl Genleşir	1-2
		Imzasız ⁷¹	Fazilet ve Sa'adet	2
			Silvan kazasının 1325 senesi A'şarı	
		imzalar ⁷²	Aynen varaka: Peymân Gazetesi'ne	4
			İstanbul'dan hususi telgraflarımız	4
9	10 Ağustos 1325R / 7 Şaban 1327H / 24 Ağustos 1327	imzasız ⁷³	Arazi Münâzaaları	1
		imzasız ⁷⁴	Din, İlmin bir Netice- i Zaruriyesedir.	1-3

⁶⁸ “Arz-ı teşekkür”, “Ta’ziyat..”, “İstanbul'dan hususi telgraflar”, “İ’lan. imza: Ticaretten Helvacızade İsmail”

⁶⁹ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 83-87. Ayrıca elimizdeki fotokopi metinde, yazının sonunda el yazısıyla latin harfleriyle Ziya Gökalp yazısı bulunmaktadır.

⁷⁰ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 88-90

⁷¹ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 91-94

⁷² “Protestan Va’azı: Asudiyan Ohannes, Hani Kazası A’limlerinden: Şeblizade Celaleddin, Ticaredden: Melekvan, Eşrafdan: Ahmed Cemil, Belediye Re’isi: Mehmed Kadri, Ticaredden: Ahmed”

⁷³ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 95-97

⁷⁴ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 98-102

		İmzasız	Ahvet-i Osmaniye ve Millet Kırathanesi	3
			Diyarbakır Mevcusu	3
			İstanbul'dan	4
10	17 Ağustos 1325R / 14 Şaban 1327H / 31 Ağustos 1327	imzasız ⁷⁵	Firari Maznunlar-Gıyabi Mahkumlar	1-2
		imzasız ⁷⁶	Satvet-i Bahriyye	2-3
		imzasız	Heyet-i Salihîye	3
			Ma'arif müdürü Muhiddin bey tarafından ibtidai muallimlerine hitaben okunan nutuk.	3-4
		8 Ağustos 1325: Kalemî Divan-ı Humayun	Mahbusiyete dair gelen telgrafla gelen vaad-i kanuniye.	4
11	24 Ağustos 1325R / 21 Şaban 1327H / 7 Eylül 1327	imzasız ⁷⁷	Konferans	1-2
			Yüzbaşı Mazhar Efendi tarafından okunan nutuk	2-3
			Sahib-i imtiyazımız Şükri bey tarafından Millet Kırathanesinde verilen konferans.	3
			Muvasalat ve Mezimet?	3
		imzasız	Kısa kısa haberler ⁷⁸	4
12	31 Ağustos 1325R /	S. Z.	Meb'usan Ta'tili	1

⁷⁵ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 103-106

⁷⁶ Bu yazı Ş.Beysanoğlu'na göre Ziya Gökalp'e aittir. Yazının transkripsiyonu için bkz: Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 106-109

⁷⁷ Diyarbakır meb'usu Pirinççizade Fevzi bey tarafından Millet Kırathanesinde yapılan konuşma.

⁷⁸ Ziya Gökalp'in kongreye katılmak için yola çıktığını duyuran bir haber. Bu tarihten sonra *Peymân* gazetesinde Ziya Gökalp'in yazılarına rastlayamıyoruz. “*Selanik'te 5 Eylül 1325'de in'kad edecek umûmi kongreye me'mur ve meb'us tayin edilen mücahid-i hürriyet ve edib-i kemaliyatperver Tefkik Efendizade Ziya Efendi bugün şehrimizden ... buyurmuşlardır. Birçok ihvan tarafından merasim ... edilmiştir.*”, “Diyarbakır Vilayeti İstinaf Müdür-i Umumiyelerine.imza: Adliye Nazırı Nazım”, “Adliye Nezaretinden gelen emr suretidir”, “İstanbul'dan hususi telgraflar”.

	28 Şaban 1327H / 14 Eylül 1327		münasebetiyle	
			Mısır Mahkeme-i şeri'asından muhib Meşruiyet-i ilmi keramından Diyarbekirli Mehmed Fa'ik Efendi tarafından <i>Peymân'a</i> tebrik	1-2
		imzasız	Mahmut Fa'ik Efendi'nin tebrikine teşekkür yazısı	2
		Mısır Mahkeme-i şeri'asından M. F.	İmtiyazat	2
		İmzasız	Geçende mazhar-ı aff-u ali olan yetmiş dokuz muvakkavifinin hîn-i tahliyelerinde jandarma dairesi pişgahında yüzbaşı Mazhar Efendi tarafından ibraz olunan nutuk ⁷⁹	2-3
		İmzasız	Mezkur Nutkun Kürdçesi olup sahib-i imtiyaz sahibi Şükrii Efendi tarafından okunmuştur. ⁸⁰	3-4
		İmzasız	Evveliya-i İtgale müjde	4
		imzasız	Dersa'adetten: Hususi telgraflarımız	4
13	7 Eylül 1325R / 7 Ramazan 1327H / 22 Eylül 1327		Tebrik	1

⁷⁹ Yazının Türkçe Latin harflerine tercüme edilmiş hali için bkz.: Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 191-193

⁸⁰ Yazının Kürtçe Latin harflerine transkrip edilmiş hali için bkz: Malmîsanij & Mahmûd Lewendî, , s. 50-51

			Tanin Refikemizden: İttihad-ı Anasır	1
		imza muhafazadır	Tahsil-i ibdita-i	1-2
		M. F.	Gazne	2
		imzasız	Tevz-i mükâfat	2-3
		A. Baki	Şiir:Teşvik	3
			Kısa kısa haberler.	3
		imzasız	Aks-i Sada Refikemizden: Namus	4
14	14 Eylül 1325R / 13 Ramazan 1327H / 22 Eylül 1909	İttihad ve Terakki Cemiyeti Vilayet Heyeti Merkeziyesi	Bu Muydu Beklediğimiz!!!	1
			Peymân gazetesi idarehanesine	1
		C: Haki	Peymân Gazetesi İdarehanesine.	1-2
		imzasız	Mekteb-i İdadiye'nin şehadetname resmi teviziminde Müdür muavini Abdulrezak efendi tarafından verilen konferans: Maarif ve Medeniyet.	2-3-4
		İmzasız	Dersa'adetten: Hususi telgraflarımız.	4
15	21 Eylül 1325R / 20 Ramazan 1327H / 4 Ekim 1909M	imza muhafazadır	Heyet-i Tensikiye'de Canlı heykeller	1-2
		imza muhafazadır	Rical-i hükümet, adalet ve istikamete alışmalıdır.	2-3
		imzasız	Medeniyet Lekesi	3-4
		imzasız	Teessüf-i Azim.	4
			Kısa kısa haberler ⁸¹	4
16	EKSİK			
17⁸²	12 Teşrinievvel	imzasız	Tebrik ve ihtizar	1

⁸¹ Bunlardan bir tanesi şu: “Meb’usan muhteremimiz Fevzi Bey’in geçenlerde Tepe nahiyesinde Medeniyetin faide ve muhsanesine dair Kürdçe bir konferans verdiği müsnehaberdir.”

	1325R / 11 Şevval 1327H / 29 Ekim 1909M			
		imzasız	Adalet	1
		Silvan Kaymakam vekili Rasim	Memurlarımız Nasıl Olmalıdır?	1-2
		imzası muhafazadır	Tensikat ve Teşkilat	2-3
		imzası muhafazadır	Ma'bed-i İslamiye.	3-4
		imzasız	Kısa Kısa haberler ⁸³	4
18	19 Teşrinievvel 1325R / 18 Şevval 1327H / 2 Kasım 1909M	imzasız	Ulviyet	1
		İmzasız	Lisan-ı Dini	1-2
		S. Z.	Matbu'at ve Vasai'fi	2
		Müftizade A. Şerif (Uluğ)	Donanmamızın i'ade- i ihtişami niye ve vabestedir.	3-4
			Kısa kısa haberler ⁸⁴	4
19	26 Teşrinievvel 1325R / 25 Şevval 1327H / 9 Kasım 1909M	imzasız	Viladet-i Hümayûn(kutlu doğum)	1
		İmzasız	Resm-i Küşad	1
		İmzasız	Ten.sik me'murlarından bir rica	1-2

⁸² *Peymân* gazetesinin yukarıda bahsettiğimiz künyesine dair yapmış olduğu değişiklikler 17. sayısından itibaren başlamaktadır. İlki 1. sayısından itibaren sermuharriri olan *A. Baki*, 17. sayıdan itibaren görülmemektedir. Yerine *A. C.* geçmiştir. 16. Sayıyı göremediğimizden, ilk 15 sayının sermuharrirliğini *A. Baki* yapmıştır diyebiliriz. İkinci değişiklik satışının yapıldığı kitapçıdır. Yeni adres artık *Kıra-izade Lütü Efendi'nin mağazası* değil *İslam beyin mağazası*dır. "*Peymân, Her Pazar ertesi günleri neşr olunur müstakil al efkâr Osmanlı gazetesidir. No:17, 19 Teşrin-i Evvel 1325 / 18 Şevval 1327 Birinci sene, Sahib-i imtiyaz ve müdür-i me'sul: Miri Katibizade Şükrü, Muharriri: A.C., Kitabçılar kapısında İslam beyin mağazasıdır. Seneliği 25, posta icretiyle beraber 32 güruştur. Nüshası yirmi paradır. Mahal-i tab'ı: Diyarbekir vilayeti matba'asıdır*"

⁸³ "Muamelat. imzasız", "Firari Niyazi. imzasız", "Dersa'adetten: Hususi telgraflarımız"

⁸⁴ "*Konferans: Meb'usan Muhterem Fevzi bey efendi bu kerede Derik kazası mıntikasından olan Şemerih, Dewê mewlan ve daha birçok cisim ve hemkaryeleri dolaşarak Meşrutiyet-i İdarenin muhassenetleriyle hizmet-i askeriyenin derece-i kudretine ve selamet ve sa'adet-i vifak ve ittihad ile husveyle kalabildiğine dair Kürdçe mevzu konferanslar verdiği müsnehaberdir.*", "*Peymân*", "*İlan*"

		M. F.	İslah-ı medreseye a'id bir kaç söz	2-3
		Aks-i Sada	En büyük derc cehalettir. Köylerdeki Kardeşler!.	3-4
		A. A.	Tiyatro hakkında bir iki söz	4
		İmzasız	Menfiler yahud felaket-i istibdad	4
			Son yapılan atamalarla ilgili haber	4
20	2 Teşrinisani 1325R / 2 Zilkâde 1327H / 15 Kasım 1909M	İmzasız	Bedbin Olmayalım	1-2
		İmzasız	Tevhim	3
		A. A.	Donanmamız için teşebbüsat-ı milliye	3-4
		İmzasız	Hayat-ı Devlet-i Osmaniye.(mabedi var)	4
21	9 Teşrinisani 1325R / 9 Zilkâde 1327H / 22 Kasım 1909M	İmzasız	Ta'avün-Donanma-i Osmani	1-2-3
		A. A	Memleketimizde A'sar-ı Medeniyet	3-4
		Hanili Şeblizade Mehmed Celeleddin ⁸⁵	Adalet	4
22	16 Teşrinisani 1325R / 16 Zilkâde 1327H / 29 Kasım 1909M	İmzasız	Heyet-i Tensikat'tan bir rica	1
		A. A	Merkeziyat Hayatımızdan bir Sahife-i intibah ⁸⁶	1-2
		İmzasız	İltimas devlet için bir tehlikedir?	2-3

⁸⁵ Aynı kişinin adına no. 8'deki imzalarda da rastlıyoruz.

⁸⁶ Diyarbekir ve yöresinde hükük süren Milli Aşireti meselesini hakkında ilginç bilgiler veren bölümler mevcut.

		imzasız ⁸⁷	Donanmamız	3-4
		Rasim	Hayat-ı Devlet-i Osmaniye (devamı var)	4
			Osmanlı İttihad ve Terakki Kulübü'nde Gece Dersleri ⁸⁸	4
23	23 Teşrinisani 1325R / 23 Zilkâde 1327H / 6 Aralık 1909M	A. A.	Meclis-i Meb'usanımızın Kesad ve İçtima-i	1-2
		İmzasız	Kanun Mecmu'aları	2-3
		İmzasız	Cizre'den bir sada	3
		İmzasız	Donanma-i Osmani Î'ane-i Milliye Cemiyeti	3
		imzasız	Teşebbüsat-ı Hayriye	3
		imzasız imzasız	Ma'sum	3-4
		imzasız	Muvasalat	4
		imzasız	Şükran-ı Aleni	4
			Osmanlı İttihad ve Terakki Kulübü'nde Gece Dersleri ⁸⁹	4
24	30 Teşrinisani 1325R /30 Zilkâde 1327H /13 Aralık 1909M	imzasız	İki mevz-i Kuvvet	1-2
		A. R.	Köylüleri düşünelim.	2-3
		A. A	Nezafet ve Zaharet ve Tedabir-i Dahhiye	3-4

⁸⁷ Yazının girişinde yazar mesleğinin bu konuyla alakalı olduğunu belirtiyor.

⁸⁸ Bir paragraflık yazıdan sonra şu çizelge verilmiş:

	Okutulacak Dersler	
Perşembe günü akşamı	Binbir hadis ve hemesi ⁸⁸	Havacı Hamdi Efendi tarafından
Cuma günü akşamı	Fransızca	Yüzbaşı Eşref Efendi tarafından
Cumartesi günü akşamı	Türkçe kıraat ⁸⁸	Reji Müdürü Abbas Efendi tarafından
Pazar günü akşamı	Hukuk	Maiyyet memuru Rasim Efendi tarafından
Pazartesi günü akşamı	Coğrafya	Eşref Efendi tarafından
Salı günü akşamı	Hesab	Mülazım İsmail Efendi tarafından
Çarşamba günü akşamı	Farsça kıraat	Reji Müdürü Abbas Efendi tarafından

⁸⁹ Bir paragraflık yazıdan sonra 22. Sayıda verilen aynı çizelge verilmiş.

			Kardeş Nasihati ⁹⁰	4
		imzasız	Ahalimize va'az ve nasihat	4
		imzasız	“Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Klubünde gece dersleri müntezaman evvelce i’lan edilen program dahilinde tedris ediliyor. Klüb, Umumi Osmanlılara açıktır. Devam muvaffakiyetlerini temenni ederiz.”	4
25	7 Kanunievvel 1325R /7 Zilhicce 1327H / 20 Aralık 1909	A. A.	Milel-i Hayr-i Müslim-e kır’a Ferman-ı Aliyesi	1
			Tensikat. (Burada oldukça uzun isim listesi mevcut)	1-2
			Sevk edilenler	2
		A. Baki	(Okunamıyor) sakinane bir hitab	2-3
		imzasız	Kardeş nasihatı	3
		imzasız	Donanmanın ihyası	3
		imzasız	Kurban derilerini Donanma İ’anesi’ne verelim	3-4
			İ’ane-i Ceride Komisyonu’na Teşrin-i Sani â’idatlarını veren erbab-ı Cemiyetin esamesidir	4
		imzasız	Ahalimize Va’ad ve Nasihat	4
26	EKSİK			
27	20 Kanunievvel 1325R /20 Zilhicce 1327H / 2 Ocak	A. R.	Meşrutiyet’in faydaları (devamı var)	1

⁹⁰ “Donanma İ’âne-i milliyesine iştirak için bütün Osmanlılara hitaben bir nasihatane tertip ve nizan eden Beykoz İttihad ve Te’aviün Cemiyetinin kardeş nasihatini kelim-i memnuniyetle derc ediyoruz:”

	1910M			
		Muhit me'muru Fa'ik	Tensikattan ⁹¹ sonra	2
			Tensikat (Geçen nüshadan mabed): Polis muhallatı ⁹²	2
			Muhasebe-i Vilayet.Terfi ve ibka ⁹³ edilenler.	2-4
			Kısa kısa yazılar ⁹⁴	
28	28 Kanunievvel 1325R / 28 Zilhicce 1327H / 10 Ocak 1910M	imzasız	Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ⁹⁵	1
		A. Rasim	Meşrutiyet'in Faydaları	1-2
		imzasız	Tensikat (mabed): Adliye dairesi-İbka edilenler	2-3
		A. A.	İ'âne-i Ceriyeye	3-4
			Donanma İ'ânesi olarak Silvan Eshab Cemiyeti? Tarafından aîda olunan i'ânat ⁹⁶	4
		imzasız	Donanmanın ihyası ⁹⁷	4

⁹¹ (Tensik. C.) Islahat. Düzen ve nizama koymalar.

⁹² Şu çizelge mevcut:

Nefer	Polis muhallatı	Kuruş
1	Diyarbakir Polis serkomiserliği	1500
1	Diyarbakir Polis ikinci serkomiserliği	750
4	Diyarbakir Polis üçüncü serkomiserliği	600
10	Diyarbakir Polis komiser sermuavinliği	500
28	Diyarbakir Polis me'murluğu	400

⁹³ *İbka*: Tayinleri her sene, bir sene müddetle yapılan memurlardan bu müddet bitmeden evvel hizmetleri beğenilenlerin yeniden bir sene için yerlerinde kalmalarına müsaade edilmesi.

⁹⁴ “*Ahalimize va'az ve nutuk*”, “*Merkez Posta Müdüriyeti'nden*”, “*Osmanlı İttihad ve Terakki Kulübü'nde Gece Dersleri* (22. Sayıda verilen aynı çizelge verilmiş.)”

⁹⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakir şubesinin resmi olarak açıldığını açıklayan haber yazı.

⁹⁶ “*Yekûn:1842 kuruş*”. Yardım yapanların isimleri ve sonunda “*Peymân: Varolsun erbab-ı cemiyet*” yazısı.

⁹⁷ İsimler / yardımlar: “*Yekûn:10813 kuruş*”.

29	EKSİK			
30	EKSİK			
31	EKSİK			
32	EKSİK			
33	1 Şubat 1325R /4 Safer 1328H / 14 Şubat 1910M	imzasız	Osmanlı Ajansı	1
		imzasız	Meşrutiyet'in muhafaza-i, müdafaa matbu'atıdır	1-2
		A. A.	Belediye intihabatı	2
		Kainat ⁹⁸	Osmanlı hanımlarına	2-3
		imzasız	Medreseler Nizamnamesi	3
		imzasız	Tensik komisyonundan	3-4
		imzasız	Hanımların Galeylene hamiyeti ⁹⁹	4
		Veznedar Senahi	Diyarbakir donanma ianesi Cemiyeti'nin selamet-i hesabına	4
		imzasız	İttihad ve Terakki Klubündeki derslerle ilgili bir kısa yazı ¹⁰⁰	4
34	EKSİK			
35	15 Şubat 1325R / 18 Safer 1328H / 28 Şubat 1910M	imzasız	Osmanlı Ajansı	1
		Ma'den Rüşdiye mu'alim-i evveli Abdulcabar Hilmi	Mektebler hakkında bir iki söz	1-2
		imzasız	Havadis-i Müteferrika: Lütuf-u Celil Hazreti Padişaha	2

⁹⁸ Selanik menşeli siyasi bir gazetedir. Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katalağı, 1828-1928*, E.D.H.V., cilt: 1, Ankara 2000, s. 463

⁹⁹ Mirikatibizade Rüşti efendinin küçük mesibesinin Donanma A'inesi'ne yaptığı bağışı anlatıyor.

¹⁰⁰ Kısaca: Derslere *Kanun-i ceza* dersi eklenmiştir. Dersi *Osman Remzi efendi* verecektir.

		İmzasız	Medreselerin İslahı	3
		imzasız	gazetenin kısa kısa haberleri.	3
		imzasız	İmtiyazat kanunu	3
		İmzasız	kısa kısa yazılar ¹⁰¹	4
		imzasız	Donanmanın ihyası (mabedi var) ¹⁰²	4
36	22 Şubat 1325R / 25 Safer 1328H / 7 Mart 1910M	imzasız	Osmanlı Ajansı	1
		S. N. A.	Donanma hakkında bir mektub	1-2
			Havadis-i Müteferrika ¹⁰³	2
		imzasız	Devletlerin birbirleriyle mukayesesi	2
		Darulşafaka'dan	Nüfusa nazaran dereceleri	3
		Beyan ül hak	İ'ane-i Milliye-i Ceriye	3-4
		İmzasız	Rüşdiye-i Askeriye Müdüriyesi'nden	4

Kaynakça:

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

DH.KMS. 43-10

DH.MKT 2718-36

DH.MKT. 2813-1

DH.MKT. 2827-44.

¹⁰¹ “Rusya ve Avusturya”/“Yunan Ahvali”/“İzmir’de idam”/“Manastır’da hükm-i idam”/“Urfa Mürteci’leri”.

¹⁰² Aidatlarını verenlerin listesi. *Yekûn-i umûmi: 75,083 kuruş*

¹⁰³ “Abdulhamid’in cinneti”/“Zırhlı Otomobiller: Ordu-i Osmani’de kullanmak üzere Avrupa’ya sipariş edilen yirmi zırhlı otomobil ihyaren? İkmal ve Dersa’adet’e irsal? olunmuştur”/“Mısır’da Kanun-i Esasi”/“Japonya başvekili Marki Ayton’un katili Porartor muhakemesince idama mahkum olmuştur”/Yunanistan’da vehamet (Darbe olduğunun, gazetelerin kapatıldığıının, ülke dışındaki elçilerin geri çağrıldığıının ve telgrafların sansür edildiğinin belirtildiği haber yazı. Kaynak belirtilmiyor)/“Teftiş-i ihsan maksadıyla verilmiş... yazılmış olan (Tarih-i İslamiyat) ünvanlı kitabın mevcudlarının toplatılmasına Meclis-i Vükelâ’ca karar verilmiştir”/“Müzayede-i Hamiyet (Yadigar-ı Millet’ten alıntı)/“Abdulhamid’in parası: Dubçe-i Banka’da saklı olan Abdulhamid’in paralarını Osmanlı Hükümeti’ne vermekte bu banka zorluklar çıkarıyordu. Bu sefer mezkur banka paraları kesiri vermeye karar vermiştir.”

DH.MKT. 2843-29
DH.MKT. 2872-84
DH.MKT 2834-20
DH.SAİDd..80-395
DH.SAİDd..180-287 .
DH.TMIK.M..140-56.
İ..DH..1492-1330/R-35
İ..DUİT. 62-18
MV.214-26
MV.249-27
Y.MTV.303-189.
Y.MTV.304-11.
Y.PRK.BŞK.77-65.

Sürelî Yayınlar:

Amid-i Sevda, no. 3
Dicle, no.1, 27, 48, 64, 72, 90
Diyarbakır'de Dicle, no. 91, 92, 98, 103, 105, 106
Peymân, no. 1-36
Servet-i Fünun, no. 401
Şark ve Kürdistan, no. 1, 2, 5

Basılı Eserler

Akpınar, Alişan. *Aşiret Mektep Devlet*, Aram yayıncılık, İstanbul 2001.
Atalay, Talip. “Yerel Bir Tarihi Kaynak Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi ve Ermeniler”, *AÜİFD* 47 2006, no. 1, s. 143-158.
Beysanoğlu, Şevket. *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, cilt II, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, İstanbul 1960.
Diyarbakır Salnâmeleri h. 1286-1323 (m. 1869-1905), (Haz. Ahmet Zeki İzgöer). *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, cilt: I-II-III-IV-V. İstanbul 1999,
Duman, Hasan. *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Sürelî Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katalağı, 1828-1928*, E.D.H.V., cilt 1, Ankara 2000.
Gök, Nurşen. “Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2008, Cilt: 27, no. 43, s. 77-93.
Gökalp, Ziya. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler*, Ankara 1975.
Gökalp, Ziya. *Makaleler I* (hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976
Issı, Murat. “Bir Osmanlı-Kürd Aydınını – Malatyalı Bedri ”, *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2011, no. 212, s. 30-37.
Kaya, Fetullah. *Kürt Basını*, Hivda, İstanbul 2010.
Klein, Janet. “Kurdish nationalists and non-nationalist Kurds: rethinking minority nationalism and the dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909”, *Nations and Nationalism*, 2007, cilt: 13, no. 1, s. 144-145.
Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi (1908-1909), (Haz: M. Emin Bozarslan), Weşanxana Deng, Uppsala 1998.

- Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakır'de Kürt Ulusçuluğu*, Vate, İstanbul 2010.
- Malmîsanij & Mahmûd Lewendî, *Li Kurdistana Bakur û li Tirkîyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992)*, Özge, Ankara 1992.
- Mercan, Mehmet. *Anadolu'da Gazetecilik ve Diyarbakır Basını*, Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 1, Diyarbakır 1988,
- Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- Rogan, Eugene L. "Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, no. 1 (Feb., 1996), s. 83-107.
- Rohat, *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi Kürtler*, Fırat Yayınları, İstanbul 1992.